

Cseke Péter

EGY 1935-ÖS „PERÚJRAFELVÉTEL” TÖRTÉNETE A MAGYAROK ROMÁNIÁBAN MEGJELENÉSÉT KÖVETŐEN

1. Jancsó Béla unokaöccse, az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársaként indult Mikó Imre 1935. március 22. és 25. között előadást tartott a Debreceni Diétán, majd Párizsba utazott. Budapestről arról tájékoztatja Jancsót, hogy „az új magyar ifjúság, mely a kivezető utat a Duna-völgyi konföderációs államformában látja, meg akarja ismerni az utódállamokat és az ottan élő kisebbségeket is. Egy ilyen élcsapat, köztük Németh Lászlóval, jönne július közepén Erdélybe is. A meghívást én ajánlottam fel, most már közös erővel lehetővé kellene tenni ezt az utazást. [...] E kirándulás biztosítását azért látom rendkívül fontosnak, mivel egyrészt megismernék Erdélyt igazán, mert ma egyáltalában nem ismerik, és ami a legfontosabb: megindulna a közeledés a kisebbségek segítségével a győző, illetve a legyőzött népek között. Elsősorban pedig a román és a magyar nép közt.”¹

Jancsó Béla legkedvesebb gondolatát pendítette meg Mikó Imre, aki ösztöndíjasként a nemzetközi jogot tanulmányozta Párizsban.² A Duna-konföderációs eszméről korábban is sokat beszélhettek, hiszen Mikó az *Erdélyi Fiatalok* jogi szemináriumát vezette. Németh Lászlóék romániai útjának kultúrdiplomáciai előkészítését a budapesti román követség kultúrattaséja, Baltă Moise vállalta magára, akihez Mikó atyafiságos kapcsolatok fűzték.³ Boldizsár Iván fél évszázaddal későbbi visszaemlékezéséből⁴ arra következtethetünk, hogy az előkészületek voltaképpen két szálon futottak. A romániai utazás másik három résztvevője – Boldizsár Iván, Keresztury Dezső és Szabó Zoltán – egy

1 Mikó Imre levele Jancsó Bélának. Budapest, 1935. márc. 26. In Cseke Péter (szerk.): *Jancsó Béla levelezése III. 1935–1940.* Kolozsvár, 2019, Kriterion Könyvkiadó, 105–106.

2 Vö. Balázs Sándor: *Mikó Imre élet- és pályaképe.* Kolozsvár, 2003, Polis Könyvkiadó, 29. Uo.

4 Boldizsár Iván: Utazás a Regátban és Erdélyben, 1935-ben. In Németh László: *Magyarok Romániában.* Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó, 289–328.

németországi konferencián került 1934-ben kapcsolatba Anton Golopențiaval, Dimitrie Gusti bukaresti tanítványával és munkatársával. Golopenția közbenjárására ajánlotta fel Gusti professzor: szívesen látná a fiatal magyar szociográfusokat, hogy helyszíni tapasztalataik alapján maguk is hírét vigyék a bukaresti szociológiai iskola módszereinek. Keresztury Dezső számára mindez már nem volt újdonság, hiszen a berlini egyetem mellett működő Magyar Intézet könyvtárigazgatójaként rendszeresen hozzájutott – miként ez a németországi tanulmányokat folytató Méliusz József és Jancsó Béla 1931-es levélváltásaiból tudható – az *Erdélyi Fiatalok* számaihoz, amelyek bőséges információkkal látták el a Gusti-féle intézet működéséről.⁵ Ezt a kapcsolatfelvételt pedig ugyancsak Mikó Imre kezdeményezte a kolozsvári főiskolás lap indulása idején.

2. Debrecen meghatározó szellemi hídfőnek bizonyult Németh László erdélyi kapcsolatainak a kiépítésében is. Nemcsak Mikó Imrével kötött ismeretséget, hanem – már korábban – a Tisza István Tudományegyetemen doktoráló Szabó T. Attilával is. Amikor a debreceni konferencián elhangzottakat összegezte, még a Magyar Rádiónál dolgozott (1935. április 17-ig). Alighanem ő kérte fel Mikót, hogy ossza meg előadásának alap gondolatait a rádióhallgatókkal. A korabeli műsorfüzet szerint ez meg is történt augusztus 19-én – 19.10 és 19.40 között – *Erdély és a külföld* címmel. A Párizsból küldött kéziratot Fazekas István olvasta fel. Minthogy a Debreceni Diéta dokumentumai még feltárássra várnak, így csak azt valószínűsíthetjük, hogy a Budapesten átutazó Mikónak nem nagyon volt ideje mikrofon elé állni. De az is lehet, hogy maga igényelte mondandója árnyaltabb újragondolását, pontosabban: „erdélyi fülekhez” hangolását. Ezért telt el a debreceni és a budapesti megszólalás között csaknem öt hónap.

Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés megjelenése óta Mikó Imrére figyelő Méliusz Józsefhez 1935-ben nem jut el a Debreceni Diéta híre, de a Párizsból küldött előadás szövegére felkapta a fejét. Augusztus 19-én ugyanis Temesváron tartózkodott, ahol hallgatta a Magyar Rádiót. Hogy mekkora érdeklődéssel, arról egy augusztus 23-án megjelent vezércikk tanúskodik a *Brassói Lapok* első oldalán: *Erdélyi hang a budapesti rádióból*. Balázs Sándornak, a Mikó-monográfia szerzőjének

5 Lásd Jancsó Béla levelezése II. 1931–1934. Kolozsvár, 2016, Kriterion Könyvkiadó.

a figyelmét sem kerülte el az éter hullámain érkezett „erdélyi hang” brassói visszhangja. Értelmezése szerint a cikkíró azt a fő mondanivalót hámozta ki a hallottakból, hogy „az előadó szerint az erdélyi magyar ifjúság akkor tölti be hivatását, ha nemcsak nemzeti feladatot vállal, hanem európaít is”. A sajtóvisszhangból kitűnik az is, hogy Mikó az agresszív magyar revizionizmus és a román sovinizmus között helyezi el a második erdélyi magyar nemzedék zömét. Érvelése szerint „sem az egyik, sem a másik szélsőség nem hozhat megoldást gondjaira”.

A monográfiáiról 2003-ban nem ismerhette a *Brassói Lapok* vezércikkírójának kilétét. Molnár Gusztáv ugyan 1978-ban vette hangszalagra *Beszélgetések Méliusz Józseffel* című kötetének anyagát, de ez csak 2012-ben jelent meg a Komp-Pressnél. A beszélgetések eszmetörténeti hátterére érzékenyen figyelő Molnárt meglepte, hogy egy ilyen előadás az akkori politikai viszonyok közepette egyáltalán elhangozhatott. A mai olvasót pedig alighanem az lepi meg a leginkább, hogy mennyire időszerűek ma is Méliusz 1935-ös észleletei: „Hogyan ismerjen meg bennünket a románság, amikor nem visszük elébe kérdéseinket, amikor nem jelennek meg helyzetünket felmérő számadások románul?”

És persze – érvelt – franciául, angolul és német nyelven is!

Méliusz nem csodálkozott a rádiószerkesztők kiállításán. A *Brassói Lapok* temesvári munkatársaként ugyanis úgy tapasztalta, hogy „a magyar rádiónál, akárcsak a magyar sajtóban általában, jelen voltak a demokraták, a liberálisok, jelen volt a személyi kapcsolatok sajátos hálózata”. Németh Lászlóra gondolt volna, vagy az irodalmi osztályon őt követő Cs. Szabóra? Ennek nincsen semmi tényalapja, hiszen akkoriban Méliusz még „a Németh László nyomdokaiba lépő erdélyi »titkos fasiszták« leleplezését sürgeti”.⁶ Amin már csak azért sem lehet meglepődni, mert még ott vibrált a levegőben az a hang, amelyik 1933-ban Németh Lászlót lefasisztázta a *Korunkban*. Ennyire ellentmondásos volt a harmincas évek derekának szellemi-politikai élete.⁷

3. A Németh László-centenárium rendezvényeinek száma – beleértve az erdélyieket is – meghaladta a nyolcvanát. Több mint negyven

6 Lásd Molnár Gusztáv: *Beszélgetések Méliusz Józseffel*. Kolozsvár, 2012, Komp-Press Kiadó, 241–245.

7 Uo.

periodika és napilap 180 közleményét regisztrálta Monostori Imre. 2001-ben 12 könyv jelent meg az írótól, illetve róla. Azóta folyamatos a szellemi jelenléte – újra kiadott műveivel, korábban lappangó munkáinak megjelentetésével, permanens újraértékeléseivel.

A centenárium egyik elodázhatatlan erdélyi feladatát a marosvásárhelyi Nagy Pál vállalta magára, aki a *Magyarok Romániában* korabeli fogadtatását és későbbi értékelését szerkesztette kötettté a marosvásárhelyi Mentor Kiadó számára. Ebben az *Erdélyi Fiatalok* belső körének (Jancsó Béla, László Dezső, Vita Zsigmond) állásfoglalása is méltán kapott helyet. Mindenik mérvadó lehet az akkori vita mai megítélésében.

Úgy tűnik, hogy a *Tanuban* megjelent tanulmány jóval nagyobb visszhangot keltett, mint ami abban az időben nyilvánosságot kapott. Ez derül ki a történész Vincze János 2001-es visszaemlékezéséből, amelynek ugyancsak meglepő címe van: *Németh László – Szabó T. Attila kapcsolatának fejlődéstörténete*.⁸ Megtudjuk, hogy erdélyi hangadó értelmiségiek jó része – ha nem is vállalta a nyilvános véleménynyilvánítást – kiábrándultan vette tudomásul: a romániai útirajz szerzője igazságtalanul ítélkezett. Ezek közé tartozott Szabó T. Attila is.

Szabó T. Attila magyar irodalomból, nyelvészetből és történelemből szerzett doktorátust a Tisza István Tudományegyetemen. Akkor találkozott először Németh Lászlóval, aki – 1934. szeptember 12-i keltezésű levelében – arra kéri Szabó T. Attilát, hogy a rádió részére írjon 6–7 gépelt oldalnyit a helynévgyűjtés jelentőségéről: „Ha a megbízást vállalja, felhívom a figyelmét Proust nagy regényének, az *À la recherche du temps perdu*nek egyes részeire, ahol a »helynevek költészetéről« felejtethetetlen oldalak vannak.”⁹ A következő találkozó 1941-re esik, az Észak-Erdély visszacsatolása után „elvégzendő hatalmas munka mámorában”.

Miből adódott az 1935-öt követő nézetkülönbség? Abból, hogy Szabó T. Attila nem osztotta Németh akkori pesszimizmusát. Ámde Észak-Erdély visszacsatolása után „váratlanul leomlik köztük a fal, és megtalálják a közös hangot, a felfokozott elvégzendő hatalmas munka mámorában teljes lesz az összhang köztük, és igazi életre szóló barátság

8 Vincze János: Németh László – Szabó T. Attila kapcsolatának fejlődéstörténete. In *Népi Krónika*, 2001/3., 46–48.

9 Idézi Vincze János: uo.

alakul ki a két zseni között. Ezen összhang földrajzi értelemben rövid ideig tart, mert a második világháború erőteljesen szétszakítja őket, de diszszonancia többé kettőjük viszonyába nem kerül.” Szabó T. Attilát közel harminc évig nem engedik ki Romániából. De: „örök barátságuk levelezési formában tovább szilárdul”. A „kapcsolattartás lehetőségét gyakorlatilag befagyasztotta az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeit követő megtorlás periódusa”. Vincze János szerint a teljes nézetazonosság jellemezte 1973-as budapesti újratalálkozásukat is.

Két év múlva, Németh László halálának évében, megjelent az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* első kötete. Szabó T. Attila már nem tudhatta meg, hogy a helynévgyűjtéseire is felfigyelő író miként vélekedett volna az elvégzett „hatalmas munkáról”. Annak viszont írásos nyoma van, hogy Németh László halálának tizedik évfordulóján Szabó T. Attila „spontán emlékülés”-t szervezett budapesti történészbarátai körében.

A Németh László-i „Székese gyház-építő láz” már első találkozások alkalmával átragadt a fiatal korában ugyancsak pesszimista Szabó T. Attilára, aki – Ruffy Péter 1975-ös jellemzése szerint – erdélyi szavakból épített katedrális.

4. Egyelőre még nincs biztos támpontunk arra vonatkozóan, hogy Németh László személyesen találkozott-e Jancsó Bélával, vagy sem. Minthogy a kalotaszegi kirándulást az *Erdélyi Fiatalok*at szerkesztő László Dezső – Jancsó legközelebbi szellemtársa – szervezte, feltételezhető, hogy 1934-es levélváltásaik után megismerkedtek. Ennél lényegesebb azonban, ahogyan a romániai útirajzot követő vitában László Dezsővel együtt megszólalt.¹⁰

Mester Miklós – miként 1936. március 25-i leveléből kiderül – a Jancsó állásfoglalását tartotta mérvadónak: „Jólesett Németh László útjával kapcsolatosan írt mérsékelt hangú cikkedet olvasnom. Kifogásaidat aláírom. A nagy többség kifogása nem állja meg a helyét. Ezek megállapításaival szemben vallom, hogy Németh László bátor leleplezéseivel alapjában véve a magyar ügynek jó szolgálatot tett.” Mester az *Erdélyi Fiatalok* 1935. téli számában megjelent *Ahogy lehet* című Jancsó Béla-írásra utalt, amelyben a szerző Makkai *Magunk revüziójából* indul ki: „Ami velem történik, annak sohase keressem és sohase

10 Jancsó Béla: *Ahogy lehet*. In Németh László: *Magyarok Romániában*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó, 125–127.; László Dezső: *Erdély megismerésének titka*, 119–124.

fogadjam el *külső* okát addig, amíg csak *egyetlen* belső ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék...” Elsődlegesen a „belső okokra” irányult Jancsó figyelme akkor is, amikor Németh László „végső ítéletével” perlekedve – „az erdélyi magyarság menthetetlenül pusztul, sőt pusztulásra érett, mert hiányzik belőle az életakarat” – „perújrafelvételt” sürgetett. A „kisebbségi neurózisból” éppen kilábaló Reményik Sándor márványtükrű új verseskötetével, a *Romon virággal*, illetve a halállal farkasszemét néző Balázs Ferenc mészköi aragonitba faragott szociográfiájával, *A rög alatt*-tal érvelve. Orvos írta az orvosnak: „Németh László [...] tudja, hogy az életerő szempontjából egy neurózison való győzelem nagyobb, mint bármely külső diadal.” Mester Miklós egy Szabó Dezsővel folytatott vitájáról számolt be, ehhez fűzött kommentárt válaszában Jancsó: „Annak, hogy a német kérdés fontosságát Ő annyira hangsúlyozza, minden oka megvan, mi innen is úgy látjuk, hogy az összes dunai államokra nézve jelenleg a legnagyobb veszély, nagyságánál fogva minden egymás közti ellentétnél súlyosabb. Viszont éppen ezért: a dunai népeknek össze kell fogni. Ez az összefogás nem képzelhető el a kisebbségi kérdés mindenütt való becsületes rendezése nélkül. Ennek a rendezésnek az alapja nem lehet különböző, az alapelv csakis az igazság lehet, amely minden nép számára fejlődési lehetőséget ad. Szabó Dezső ellentmondását ott látom, hogy ő, aki a becstelen (érdek-)asszimiláció minden korrupszágára olyan gyökeresen mutatott rá, most maga is erőszakkal asszimilálni akar, holott *az érdek éppen az ellenkező*: inkább akadályozni az asszimilációt, mint elősegíteni, s intézményesen biztosítani a kisebbségek kollektív fejlődési lehetőségét. [...] Tisztább helyzetet pusztán az elősegített kulturális önkormányzat és a »magyarosítás« illúziójának feladása jelenthet. Ezen túl pedig: tegyük magyarokká a magyarokat – mondom Széchenyivel. Szabó Dezsőnek megírtam, hogy minden ottani kisebbségi lépés jó vagy rossz példa lehet itt, azért kell vigyázni.”¹¹

Hogyne tudta volna Németh László, hogy az életerő szempontjából egy neurózison való győzelem nagyobb, mint bármely külső diadal, amikor a romániai utazás kiváltotta súlyos depressziójából is épp a

11 Jancsó Béla levele Mester Miklósnak. Kolozsvár, 1937. V. 14. In *Jancsó Béla levelezése III.*, 350–359.

„morbus minoritatis” okainak feltárásával menekítette magát az életnek, jóllehet eleve tisztában volt azzal, hogy nem arat vele „diadalt”. Az útirajznak a *Tanuban* megjelent – később elhagyott – 16. fejezetében olvasható: „Mi marad hát a hátralévő időkre? Dolgozni kell, már csak a megbolondulás ellen is.”¹² Életének legmélyebb drámáját alighanem akkor élte át. Amiért addig küszködött, úgy látta, értelmét veszítette. A magyarországi belső megújulás kudarcát a dunai államközösség álomképének a szertefoszlása tetézte, s ráadásul vágyva vágyott Erdélyből sem életerővel feltöltődve tért vissza. Ha élményközelből is megismerhette volna a világtávlatban gondolkodó Balázs Ferenc kisebbségi életstratégiáját, s nem az íróálmait feladó, „tejeskannácskák közt ténfergő” erdélyi Don Quijote hallomásbeli képét viszi magával, talán Jancsó Béla sem kér „perújrafelvételt”. Igaz, Mészkö már csak azért sem kerülhetett be Németh Lászlóék úti programjába, mert Balázs Ferenc épp a debreceni klinikán feküdt. Amikor pedig pár órai munkaidőt engedélyezett számára az orvos, rőtta *A rög alatt* árkusait, illetve – mulasztásait pótolandó – rengeteget olvasott. Akkor fedezi fel magának Németh Lászlót. A reveláció erejével hat rá, hogy életfelfogásuk, gondolatviláguk, törekvésük mennyire hasonlatos. 1935. november 24-én kelt levelében arról tájékoztatja feleségét, Christine Fredericksent: ha meggyógyul, feltétlenül megismerkedik a vele pont egyidős, kitűnő emlékezőtehetségű és nagyon művelt Németh Lászlóval, akinek a művei máris hozzásegítették őt ahhoz, hogy önmagát jobban értse, cselekedeteivel számot vessen. Ennek a felismerésnek pedig – úgy érezte, hogy ő „tipikus erdélyi ellentéte” Németh Lászlónak, „intuícióval, találékonysággal, de behatárolt tudással” – rendkívüli jelentősége volt a szavak és tettek azonosságára épülő művének, *A rög alatt*nak a genezisében.¹³

Balázs Ferenc drámájában – ahogy Jancsó Béla leírja – Németh László is a sajátjára ismerhetett: „Mikor Reymont világhíressé vált parasztregevénye megjelent, az akkor lengyel területeken lévő német megszálló parancsnokság rendeletileg olvastatta el azt minden német

12 Lásd a dr. Lakatos István által összeállított életrajzi kronológiát. Eszerint a *Sorskérdésekben* ez a rész egy jegyzetben olvasható: Németh László: i. m. 803–804.

13 Balázs Ferenc levele feleségéhez, Christine Fredericksenhez. Debrecen, 1935. november 24. In B. F.: „*Csillaghoz kötöttük szekeerünk*”. Gondozta és az előszót írta Vallasek Júlia. Kolozsvár, 2002, Kriterion Könyvkiadó, 229–231.

tiszttel, hogy belőle a lengyel népet megismerjék. Balázs Ferenc könyve irodalmilag bizonyára kevesebb a Reymonténál, nem is akar irodalom lenni. De aki az erdélyi faluval, életünk alapjával bármilyen formában foglalkozni kíván, annak számára ez a könyve nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen. A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: ez az a dráma, amely egész kisebbségi életünk szimbóluma is: a jóakarát és az önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtózatossá tehetetlenségi nyomatékaival.”¹⁴

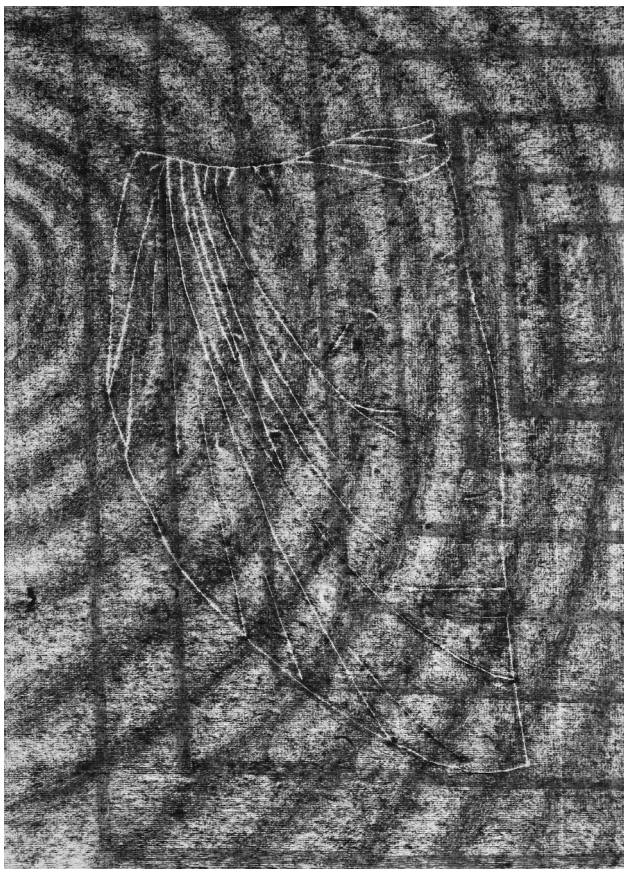
„Reményik és Balázs Ferenc – zárja írását Jancsó Béla –: költő és gyakorlati szervező. Két nemzedék, két kifejezési forma: két külön világ. [...] Az új erdélyi magyar életakarát két jele. Ahogy lehet. Két tény. Odateszem őket Németh László kétségbeesése elé, s kérem a pör újrafelvételét. Mert ha ezek után sem látná, hogy ítélete elhamarkodott, az nem jelenthet mást, mint hogy új történelmi életformánkat, az első magyar kisebbségi életet *kívülről* senki, még Németh László sem értheti meg.”¹⁵ Ebben csalódott 1935 augusztusában, romániai látogatása során.

„Mi itt éltünk és itt élünk: ki merné mégis azt mondani, hogy egy hetven oldalas füzetben meg tudja írni az erdélyi igazságot?! – kel Németh László védelmére a *Független Újságnak* adott nyilatkozatában Tamási Áron. – Nem abban van a Németh László könyvének elsősorban az érdeme, hogy végleges »igazságot« húzott az erdélyi magyarság fejére, hanem abban, hogy a mi legnagyobb problémáinkat éles szemmel mind kihalásztta, és tiszteletreméltó bátorsággal beszélt róluk. Maga a kritikus és a könyv emberül megtette a magáét, de Erdély még most sem tanult a példából, mert nem a felvetett kérdések körül keresi a megoldást és a megközelítő igazságot, hanem párt, felekezet és egyéni szempontból bírálgat egy könyvet. [...] Megdöbbenéssel láttam, hogy leginkább olyan emberek tiltakoznak a magyar[országi] kritika ellen, akik a magyar szellemi egységet citerázzák, valahányszor »erkölcsi« hasznot és előbbrejutást jelent az nekik. Aki nem hajlandó túrni azt a kritikát, amely odaátról jön, semmi jogcíme arra, hogy a magyarországi viszonyok és jelenségek felett bírálatot gyakoroljon.”

14 Jancsó Béla: *Ahogy lehet*, uo.

15 Uo.

Jancsó Béla sem mért soha kétféle mércével. Az irodalmi kérdések megítélésében az esztétikum, közéleti ügyekben az erkölcs törvényeit tartotta megkerülhetetleneknek. Bár Németh Lászlóval a továbbiakban közvetlenül nem foglalkozik – a Németh Lászlót kétségbeejtő kelet-közép-európai gondokkal annál intenzívebben. Bizonyosság erre egyebek mellett a Mester Miklósnak írt 1937. június 14-i levele az asszimiláció kérdéséről, amelynek nyílt felvetése (*Kisebbségben*, 1939) tartósan – sőt máig tartóan – magára vonta Németh László megbélyegzését.

*Köpeny (Giotto után), No 525., 2016
(70 x 50 cm, szén, préselt szén, papír)*